

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

УДК 343.121.4(4/8)(091)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.30>

РОЗВИТОК ТА ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Бабчинська Тетяна Володимирівна,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінального процесу, детективної

та оперативно-розшукової діяльності

Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті здійснено аналіз розвитку та виокремлено етапи становлення інституту захисту у кримінальному судочинстві. Увага приділена зародженню захисної функції з ранніх витоків історії. Досліджено, що зародки інституту захисту у кримінальному процесі почали з'являтися ще у додержавних формах суспільного життя переважно із захисної функції родинного характеру.

Приділено також неабияку увагу становленню вказаного інституту і на теренах України. Відзначається, що становлення інституту захисту у кримінальному судочинстві зароджувалося поступово та зазнало різних змін та перетворень. Простежуються як позитивні моменти під час формування цього інституту, так і, як не прикро, моменти занепаду інституту захисту.

Загалом відзначається формування інституту захисту у кримінальному процесі у тій формі і у тому вигляді, що має місце нині.

З огляду на це було виокремлено такі етапи: етап зародження інституту захисту під час розгляду спорів (у додержавних формах суспільного устрою та стародавніх країнах – Китаї, Греції, Римі тощо); етап розвитку захисту у кримінально-процесуальній діяльності у середні віки; етап визнання права на захист невід'ємним природним правом людини (XVII–XIX століття); етап формування сучасного бачення інституту захисту у кримінальному процесі у XX столітті; сучасний етап розвитку інституту захисту у сфері кримінального судочинства.

Також окремої уваги заслуговує становлення інституту захисту у кримінальному провадженні саме в Україні: 1. Етап звичаєвого права у Київській державі, яке поступово лягло в основу Руської Правди. 2. Етап перебування територій сучасної України у складі Галичини, а згодом Польщі, поширення дії Литовських статутів і магдебурзького права на ці території. 3. Формування власної законодавчої бази стосовно функціонування інституту захисту у кримінальному процесі – кодексу права «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. 4. Врегулювання функції захисту Судовими статутами 1864 року, в результаті чого була здійснена повноцінна регламентація захисної функції в кримінальному судочинстві і запроваджена незалежна демократична адвокатура. 5. Етап занепаду адвокатури на території сучасної України після Жовтневої революції 1917 року. 6. Етап відродження інституту захисту в кримінальному судочинстві у зв'язку із прийняттям першого кодифікаційного акту, що об'єднав норми радянського кримінально-процесуального права – Кримінально-процесуального кодексу УРСР 1922 року. 7. Етап становлення нашої держави на євроінтеграційний шлях у кінці XX століття, що ознаменувало прийняття низки власних законодавчих актів у незалежній Україні щодо організації та функціонування адвокатури з урахуванням європейських стандартів.

Ключові слова: інститут захисту, захист у кримінальному провадженні, етапи становлення, адвокат, прокурор, кримінальне судочинство, суд присяжних.

Babchynska Tetyana. Development and stages of establishment of the institute of protection in criminal judiciary

The article analyzes the development and highlights the stages of formation of the institution of protection in criminal proceedings. Attention is paid to the origin of the protective function

from the early origins of history. It has been studied that the embryos of the institution of protection in criminal proceedings began to appear in pre-state forms of public life, mainly from the protective function of a family nature.

Much attention is also paid to the establishment of this institution in Ukraine. It is noted that the formation of the institution of protection in criminal proceedings was born gradually, and underwent various changes and transformations. Traced as positive moments during the formation of this institution as well as, sadly, moments of decline of the institution of defense.

In general, the formation of the institution of protection in criminal proceedings in the form and in the form that takes place today.

In view of this, the following stages were singled out: the stage of the emergence of the institution of protection in dispute resolution (in pre-state forms of social order and ancient countries – China, Greece, Rome, etc.); stage of development of protection in criminal procedure in the Middle Ages; the stage of recognition of the right to protection as an inalienable natural human right (XVII–XIX centuries); the stage of formation of the modern vision of the institution of protection in criminal proceedings in the XX century; the current stage of development of the institute of protection in the field of criminal justice.

Also worthy of special attention is the establishment of the institution of protection in criminal proceedings in Ukraine: 1. Stage of customary law in the Kiev state, which gradually became the basis of the Russian Truth. 2. The stage of the territories of modern Ukraine as part of Galicia, and later Poland, the extension of the Lithuanian statutes and Magdeburg law to these territories. 3. Formation of its own legal framework for the functioning of the institution of protection in criminal proceedings – the Code of Law "The rights of the people of Little Russia" in 1743 year. 4. Regulation of the protection function by the Judicial Statutes of 1864, as a result of which a full-fledged regulation of the protection function in criminal proceedings was carried out and an independent democratic bar was introduced. 5. The stage of decline of the bar on the territory of modern Ukraine after the October Revolution of 1917 year. 6. The stage of revival of the institution of protection in criminal proceedings in connection with the adoption of the first codification act, which united the rules of Soviet criminal procedure law – the Criminal Procedure Code of the USSR in 1922 year. 7. The stage of formation of our state on the European integration path at the end of the XX century, which marked the adoption of a number of its own legislation in independent Ukraine on the organization and functioning of the bar, taking into account European standards.

Key words: institute of protection, protection in criminal proceedings, stages of formation, lawyer, prosecutor, criminal proceedings, jury trial.

Сучасний інститут захисту в кримінальному судочинстві уособлює довгий шлях еволюції, який включає в себе численні законодавчі зміни і доповнення та результати науково-дослідницької діяльності значної кількості процесуалістів, адже питання захисту у кримінальному провадженні постійно знаходилося і перебуває в центрі уваги правознавців. Для ґрунтовного дослідження цього питання необхідно проаналізувати становлення та розвиток інституту захисту з найдавніших часів, оскільки аналіз в історичній площині дасть змогу виявити його коріння, що загалом надасть можливість краще зрозуміти сучасний стан законодавчого забезпечення інституту захисту у кримінальному процесі.

Здебільшого вчені наголошують на існуванні цього інституту з ранніх стадій розвитку людського суспільства, пов'язуючи його виникнення із зародженням прин-

ципу змагальності та окремих елементів судової влади [12, с. 29–30] [4, с. 7].

Перші прояви реалізації захисної функції виникли ще у давніх народів королівства зулусів та бечуанів, коли у племенах або між ними виникали суперечки, а їх врегулювання потребувало від вождя племені виконання функцій, подібних до правосуддя [7]. Правозахисні функції при цьому виконували батьки, друзі та знайомі.

У кожній із стародавніх країн розвиток інституту захисту мав свою специфіку. Як приклад, у Стародавньому Китаї інститут захисту носив «родинний характер», і якщо мандарин дозволяв батькам або друзям захищати обвинуваченого, то це була велика поблажливість з його сторони [1].

При цьому найвагомий вплив на становлення та розвиток інституту здійснили античні країни Середземномор'я – стародавні Греція та Рим.

За діючими на початку існування Стародавньої Греції законами, кожен громадянин повинен був захищати та відстоювати свої права та інтереси у суді самостійно, не вдаючись до сторонньої допомоги. Всі клопоти, пов'язані з веденням процесу, лягали лише на самого громадянина [20, с. 77]. У зв'язку із цим особлива увага приділялася вивченню красномовства громадянами, особливо у Афінах. Ще Цицерон відзначив, що ораторське мистецтво розвинулося виключно в Афінах і що він не знає жодного грецького оратора, який би походив з інших місць [4 с. 26]. Пізніше, в епоху розквіту афінської демократії VI–IV ст. до н. е., визнавалося право обвинуваченого мати захисника [34, с. 104–105].

При цьому у Стародавній Греції на відповідних етапах її розвитку існували особи, які могли здійснювати захист інших осіб у судовому процесі: логографи (дикогографи) – особи, які знали звичаї і закони, що у свою чергу могло допомогти вдалому веденню справи. Обов'язки логографа перед клієнтом полягали у збиранні матеріалу, що був необхідний для попередньої перевірки справи, а також виборі найбільш вигідного виду скарги [34, с. 104–105]; синегори (вони проголошували промову у суді замість обвинуваченого); параклети (оратори з народу) – у своїй промовах, як правило, доповідали про моральні якості чи громадянську активність підсудного [27 с. 26]. До речі, інститут ораторів із народу був відомий й іншим цивілізаціям. У Римі, як приклад, їх називали «хвалителями» (*laudatores*), в древній Росії – послухами, в Чехії помічниками та очисниками, в Польщі – поротниками [24].

У Стародавньому Римі функція захисту покладалася на кожного особисто [18, с. 151]. Надалі, у зв'язку з ускладненням судочинства, виникла необхідність діяти через представників, якими виступали особи, що надавали юридичну допомогу, або правозаступники [2, с. 270]. До речі, термін «*advocatus*» (адвокат) з'явився саме в античному Римі в республіканські часи, але на початковому етапі цим терміном називалися родичі й друзі позивача, які давали певні поради щодо судового процесу. Згодом цей термін було поширено на осіб, які сприяли стороні у підготовці доказів і матеріалів для

патрона, який здійснював захист обвинуваченого [34, с. 146].

Наступним є етап розвитку інституту захисту у кримінальному процесі у середні віки. В епоху інквізиції інститут захисту продовжує зазнавати обмежень. Це зумовлювалося тим, що сторони особисто брали участь у процесі, висловлюючи всі необхідні зауваження і заперечення [34, с. 187]. Винятки склали лише деякі категорії кримінальних справ (як приклад, у Німеччині інтереси малолітнього, старого, жінки, покаліченого чи пораненого міг представляти опікун). [6, с. 345] А у Франції у 1270 році з'явилися «Настанови Людовика Святого», що поклали перші основи французького судового устрою і судочинства. Згідно декрету короля від 1274 р. адвокати існували при судах. З 1344 р. адвокати поділилися на захисників і радників. Адвокатами не могли бути некатоліки, особи, які були піддані церковному покаранню, ченці [25].

В Англії у XIII–XIV ст.ст. розвивався інститут правозаступництва в судах, що розглядали тільки цивільно-правові позови. У 1695 році захисник був допущений у кримінальний процес у випадках обвинувачення в державній зраді, після чого судова практика поступово поширила це право обвинуваченого і на інші кримінальні справи [16, с. 174–178].

У XVII–XVIII ст., у період буржуазних революцій, поступово почався наступний етап становлення інституту захисту, який ми пов'язуємо із визнанням його природним правом людини. Так, у Франції під час обговорення Статуту 1670 року Ламуаньон відзначав, що «адвокат дається обвинуваченому не в силу ордонансів, а завдяки природному праву, що є найдавнішим із усіх людських законів». Робесп'єр, відстоюючи вільну адвокатуру, говорив, що «право мати захисника спирається на основні начала людського розуму й у сутності воно є невідчужуваним та природним правом» [27, с. 1].

У XX ст. почався етап формування сучасного бачення інституту захисту у кримінальному процесі, що характеризувалося формуванням та впровадженням міжнародних, мінімально необхідних стандартів надання правової допомоги. При цьому систематичне встановлення стандартів

у системі надання правової допомоги почалося в США у 70-х роках і набрало обертів у 90-х роках в Англії, а потім у Шотландії – двох провідних системах правосуддя Сполученого Королівства [13].

У всіх цивілізованих і розвинутих країнах на конституційному рівні було проголошено право на правову допомогу особам, які обвинувачуються у вчиненні злочину. Цим характеризується наступний етап розвитку інституту захисту у кримінальному процесі. Так, у поправці VI до Конституції США йдеться про право обвинуваченого на допомогу адвоката для свого захисту [10, с. 31]. Ст. 10 b) Конституції Канади надає обвинуваченому право невідкладно звертатися за допомогою адвоката і бути інформованим про це право [10, с. 321], у ст. 37 Конституції Японії обвинуваченому гарантується право за будь-яких обставин звернутися за допомогою кваліфікованого адвоката [10, с. 297].

Що ж до національного досвіду розвитку інституту права на захист, як відомо, українська правова система розвивалася на основі звичаєвого права та правових традицій. Первинним і основним джерелом права Київської Русі був правовий звичай, який сформувався історично [3, с. 179]. У зв'язку із санкціонуванням звичаю в нормативно-правових актах окремі норми звичаєвого права втратили свою чинність [29, с. 17]. Але саме норми звичаєвого права та положення русько-візантійських договорів стали основним джерелом для створення Руської Правди (XI–XII ст.ст.) – найважливішої пам'ятки давньоруського права [17, с. 77–80, 108–120, 197–201].

Загалом у період дії Руської Правди у Київській державі панував обвинувально-змагальний процес [33, с. 634; 34, с. 32], для якого характерна активна особиста участь осіб, зацікавлених у вирішенні конфліктів, що виникли. Пізніше в Київській Русі роль захисників у судах виконували рідні, приятелі сторін – послухи (особи, які могли посвідчити про попереднє життя звинуваченого) [32, с. 33].

Наступним етапом є розвиток інституту захисту під час перебування України у складі Галичини, а згодом Польщі, що в свою чергу мало певний позитивний вплив, зокрема на формування основ правової системи України. Особливу роль

у цьому відіграли Литовський статут і магдебурзьке право [8, с. 3].

За часів Польсько-Литовської доби в містах панувало магдебурзьке право, і саме в ці часи формується інститут професійної адвокатури. В першому Литовському статуті 1529 року закріплювалося поняття «advocatus», але воно стосувалося державних чиновників – «війтів», а також адміністративних урядовців. Функції захисту виконував «прокуратор» [26, с. 57–58].

Варто також відмітити, що Литовським Статутом 1588 року було вчинено першу спробу щодо закріплення інституту захисту саме на законодавчому рівні. Норми Статуту та магдебурзького права мали широке застосування на території України і залишалися діючим правом й у період Гетьманщини (1648 рік – кінець XVIII ст.).

Оскільки норми магдебурзького права та Литовських Статутів все ж таки були чужими для українського народу, вони повною мірою не враховували історичних традицій, національної специфіки розвитку українських земель. Усе це слугувало основною причиною для початку роботи над новим проектом кодексу українського права «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року та ознаменувало новий етап розвитку адвокатури на території сучасної України.

Згідно артикулу 7 Глави 7 Кодексу «адвокатом, пленіпотентом, патроном, прокуратором або повіреним називається той, який в чужій справі, за дорученням іншої особи, замість неї в суді обстоюється, відповідає і розправляєється [26, с. 58]. Саме в цьому кодексі вперше в українському законодавстві замість терміну «прокуратор» вживається термін «адвокат».

Адвокати перед початком своєї адвокатської діяльності давали присягу на якісне виконання професійного обов'язку, дотримання етичних і правових норм, збереження конфіденційності, активну участь у справах тощо. Вони повинні були реєструватися при судах. Крім професійних адвокатів, Кодекс дозволяв допускати до участі у процесі й непрофесійних захисників – батьків, опікунів [19, с. 45–56].

Варто відзначити, що в Кодексі приділена значна увага багатьом аспектам надання безоплатної правової допомоги у кримінальному процесі. І хоча зага-

лом робота захисників оплачувалася, але зазначеним законопроектом передбачалися випадки безоплатного надання правової допомоги малозабезпеченим, вдовам і сиротам [22, с. 60].

Але все ж таки повноцінну регламентацію захисної функції в кримінальному судочинстві слід пов'язувати із початком судової реформи, в результаті чого у 1864 році було затверджено «Судові статuti», мета яких полягала в тому, щоб «водродить вь Россіи судъ скорый, правый, милостивый и равный для всехъ подданныхъ, возвыситъ судебную власть, дать ей надлежащую самостоятельность и вообще утвердить в народъ то уваженіе къ закону, безъ коего невозможно общественное благосостояніе, и которое должно быть постояннымъ действомъ всехъ и каждого отъвысшаго до низшаго» [28].

Було введено інститут повірених, які поділялися на дві категорії – присяжних і приватних. Так, нормами Статуту кримінального судочинства 1864 р. [21, с. 135] вперше в рамках кримінального процесу регламентувалася діяльність повірених потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача. Їх статус як осіб, що володіють процесуальними правами, регламентувався відповідно до Розділу IX «Про осіб, що знаходяться при судових місцях» [14, с. 193].

Приватними повіреними могли бути громадяни, які досягли 18 років, за винятком жінок, які не мали права представляти в суді чужі інтереси. Для отримання свого звання їм необхідно було скласти іспит в окружному суді або судовій палаті, які їй видавали свідоцтво встановленого зразка на право ведення судових справ [23, с. 22–23].

За словами А.Ф. Коні, укладача Судових Статутів, захисник у кримінальній справі «уявлявся як озброєний знаннями і глибокою чесністю, ... безкорисливий у матеріальному плані, незалежний у переконаннях, стійкий у солідарності з товаришами» [9, с. 5].

На жаль, незалежна демократична адвокатура занепокоїла царський уряд, особливо після винесення низки виправдовувальних вироків у відомих на той час справах, і в результаті царський уряд почав обмежувати права адвокатів. Міні-

строві юстиції було надано право виключати з адвокатів присяжних повірених на власний розсуд. І вже в 1874 році ради присяжних повірених припинили свою діяльність, а їх функції було передано окружним судам [11, с. 10].

Наступний етап становлення (а по суті, етап занепаду) адвокатури на території сучасної України слід пов'язувати із Жовтневою революцією 1917 року. Так, 24 листопада 1917 *декретом № 1 «Про суд»* більшовицька влада скасувала адвокатуру, прокуратуру, органи кримінальних розслідувань та всю судову систему Росії. Інститут судових представників був ліквідований як буржуазне ремесло молодшої судової та адвокатської професій. За цим скасуванням слідували відмова від принципу наступності, від детально налагодженої системи процесуального, кримінального, цивільного законодавства, від сформованої системи судоустрою, від принципу рівноправності сторін у процесі та змагальності судового процесу [26, с. 76–77].

Після проголошення на території України радянської влади Народний секретаріат 4 січня 1918 р. прийняв постанову «Про введення Народного суду» [30, с. 24], якою було ліквідовано інститут присяжних і приватних повірених. Також, згідно з цією постановою, захисниками в суді і на досудовому слідстві мали право бути всі громадяни, які досягли 18 років. Радою Народних Комісарів України 14 лютого 1919 р. затверджено Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УРСР [31], яким вдруге було ліквідовано присяжну і приватну адвокатуру. Це положення передбачало створення колегій правозаступників у народних судах та революційних трибуналах.

Незважаючи на вжиття низки заходів щодо поліпшення організації колегій правозаступників, діяльність останніх не відповідала тим вимогам, які держава до них висувала. Тому *Положення про народний суд* від 21 жовтня 1920 року скасувало колегії правозаступників і встановило нову форму судового захисту. Здійснення захисту розглядалося як громадська повинність усіх громадян, здатних виконувати цей обов'язок. Захисника, за рідким

виключенням, перестали допускати до участі на попередньому слідстві.

І якщо за *декретом № 2 «Про Суд»* від 7 березня 1918 року присутність адвоката допускалася при провадженні у суді всіх кримінальних справ, то за Положенням «*Про народний суд*» 1918 року судді мали право не допускати захисника до суду з метою представлення інтересів клієнта, за виключенням невеликої кількості випадків, коли на суді був присутнім державний обвинувач чи коли справа розглядалась судом у складі 6 засідателів [32, с. 50].

У 1922 р в Харкові відбувся перший Всеукраїнський з'їзд працівників юстиції, в одній із резолюцій були сформульовані такі положення: організувати колегії правозаступників при губернських відділах юстиції, оплату роботи захисників визначати за таксою зі встановленням випадків звільнення від оплати у кримінальних справах [26, с. 79].

У 1922 р. Народний Комісаріат Юстиції України приступив до розроблення положення «Про адвокатуру» і вже 7 березня 1922 р. колегія Наркому Юстиції ухвалила проект положення, а 2 жовтня 1922 р. Центральний Виконавчий Комітет України затвердив Положення про адвокатуру Української РСР, яке регулювало створення в республіці при губернських радах народних судів губернських колегій захисників у кримінальних і цивільних справах. На членів колегії захисників було покладено обов'язок ведення кримінальних, цивільних, адміністративних та трудових справ.

Важливим кроком на шляху розвитку інституту захисту у кримінальному судочинстві стало прийняття першого кодифікованого акту, що об'єднав норми радянського кримінально-процесуального права. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР (далі – КПК УРСР), затверджений ВУЦВК 13.09.1922 року і введений у дію з 20.09.1922 року. Ця подія дозволяє нам виділити наступний етап становлення інституту захисту, який можна назвати етапом відродження.

Перший КПК УРСР 1922 р. містив нову термінологію порівняно зі попередніми джерелами процесуального права. Так, вперше з'являється поняття «представ-

ник» замість старого поняття «повірений». Закон вживає це поняття щодо представника потерпілого, цивільного позивача та законного представника обвинуваченого. Під законними представниками розумілися батьки, опікуни та представники установ і організацій, під опікою яких знаходилася дана особа (п. 6 ст. 24 КПК УРСР 1922 р.). Почалося формування приватної адвокатури.

Затверджене 16 серпня 1939 р. нове Положення «Про адвокатуру» було «типовою» моделлю для всіх наступних законів про цей інститут. Адвокатам заборонили суміщати роботу в державних установах на повну ставку з роботою в адвокатурі. Усі питання, пов'язані з діяльністю адвокатів, стали вирішуватися загальними зборами членів колегії адвокатів та її президією. Нагляд за діяльністю адвокатури з боку державних органів було передано Наркомату юстиції СРСР, республіканським Наркоматам юстиції та регіональним управлінням Нарком Юсту. 23 квітня 1940 р. затверджується інструкція НКЮ СРСР № 47 «Про порядок проходження стажистами практики в юридичних консультаціях колегій адвокатів». [32, с. 57–58]

25 грудня 1958 р. було прийнято Основи кримінального судочинства Союзу СРСР та союзних республік. Захисник допускався до участі у справі при закінченні попереднього слідства для ознайомлення підзахисного з матеріалами справи. Передбачалось право адвоката-захисника на зустріч зі своїм підзахисним віч-на-віч.

Вершиною радянських перебудов у сфері кримінального судочинства було прийняття Кримінально-процесуального Кодексу. В Україні цей кодекс було затверджено 28.12.1960 р. Одним із найважливіших нововведень цього документу було допущення адвоката до участі в кримінальному судочинстві на стадії попереднього слідства з моменту його закінчення. Указами Президії Верховної Ради СРСР від 31 серпня 1970 р. та від 31 серпня 1972 р. були внесені зміни які розвивали інститут захисту в кримінальному процесі [26, с. 56].

Як законних представників певного учасника КПК УРСР 1960 р. допускає батьків, опікунів, піклувальників цієї особи або представників тих установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких вона

перебуває (п. 10 ст. 32). При цьому участь у справі законних представників потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого не виключала можливості допиту даних осіб як свідків (ст.ст. 63, 69), що, на думку І.О. Воскобойника, поклато початок законодавчому визнанню змішення функцій названих учасників кримінального процесу [5, с. 36].

Стаття 44 КПК УРСР 1960 р. як захисників допускала адвокатів, представників професійних спілок та інших громадських організацій. За ухвалою суду або за постановою судді захисниками могли бути і близькі родичі або законні представники обвинуваченого, а також інші особи. Тобто не існувало по суті ніяких обмежень щодо кола осіб, які могли бути захисниками, що, на нашу думку, не сприяло наданню кваліфікованого захисту прав та законних інтересів обвинувачених.

10 квітня 1990 року першим Президентом СРСР (він же і Генеральний секретар ЦК КПРС) було підписано Закон СРСР «Про внесення змін та доповнень до Основ кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік». Відповідно до цього Закону захисник допускався до участі в справі з моменту пред'явлення обвинувачення, а у випадках затримання особи, що підозрюється в скоєнні злочину чи застосування до нього заходу у вигляді взяття під варту, – з моменту об'явлення йому протоколу затримання чи постанови про застосування цього заходу попередження, але не пізніше 24 годин з моменту затримання.

XX століття стало періодом перегляду кримінально-процесуальних стандартів у напрямі лібералізації положень щодо повноважень адвоката-захисника на попередньому слідстві та в судочинстві. Вважаємо, що доречним буде відзначити новий етап становлення нашої держави на євроінтеграційний шлях.

Першим кроком на шляху до вказаних змін стало прийняття 28 квітня 1992 р. Постанови Верховної Ради України «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні», головною метою якої було проголошено «перебудову судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства».

Прийняття 19 грудня 1992 р. Закону України «Про адвокатуру» сприяло

подальшому демократичному розвитку української адвокатури, що забезпечило право на доступ до адвокатської професії широкої верстви кваліфікованих юристів, встановило існуючі гарантії здійснення адвокатської діяльності, розширивши професійні права адвокатів, їх обов'язки та відповідальність.

У 1996 році було прийнято Конституцію України, в якій закріплено, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура. Окрім того, в ст. 129 Основного закону були закріплені засади кримінального судочинства, які були значно розширені та поглиблені. І це все стало ще одним кроком на шляху розвитку добровільного професійного представництва у кримінальному судочинстві, яке повинно було знайти подальший розвиток у кримінально-процесуальному законодавстві.

Конституційні засади судочинства вимагали зміни кримінально-процесуального законодавства України, тому наступним кроком у цьому етапі розвитку кримінально-процесуального захисту стало проведення у 2001 році так званої «Малої судової реформи», яка внесла дуже багато суттєвих змін у кримінально-процесуальне законодавство і привела його у певну відповідність до Конституції України. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21.06.2001р. кримінально-процесуальне законодавство було ґрунтовно змінено, що стосувалося і питань захисту. На думку Ю.М. Грошевого, однією із найбільш істотних новацій стало посилення змагальності, забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному та засудженому права на захист [15, с. 3]. Законодавець доповнив Кодекс статтею 16-1: «Змагальність і диспозитивність», що цілком зрівняло в правах захисника з прокурором при розгляді кримінальної справи в суді. Вказані доповнення також чітко врегулювали питання відводу захисника від участі у справі.

20 березня 2006 р. Президентом України підписано Указ «Про план заходів щодо вдосконалення судового устрою

та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів», який сприяв розвитку законодавства України про правову допомогу, у тому числі – безоплатну.

13 квітня 2012 року було прийнято новий Кримінально-процесуальний кодекс України, у якому кримінальний процес врегульований у якісно новій формі, нове процесуальне законодавство було максимально наближено до міжнародних стандартів. Багато новел, які були ратифіковані Кодексом, мають євроінтеграційний напрям. Головна увага приділяється гарантіям права на захист підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого. Сучасне процесуальне законодавство повністю побудовано на засадах верховенства права, рівності сторін та має змагальну модель, що надає розширені можливості захисника на здійснення своїх професійних обов'язків, а саме закріплений удосконалений механізм доказової діяльності адвоката.

Поряд з оновленим Кримінальним процесуальним кодексом України також варто відзначити прийнятий Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», в якому також простежуються чималі зміни, а саме: удосконалено загальні засади діяльності адвокатури, гарантується незалежність адвокатури від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб тощо.

Загалом, дослідивши існуючі джерела, в яких розкриваються особливості формування та розвитку інституту захисту у кримінальному процесі, на нашу думку, можливо виділити такі етапи становлення:

- етап зародження інституту захисту під час розгляду спорів (у додержавних формах суспільного устрою та стародавніх країнах – Китаї, Греції, Римі тощо);
- етап розвитку захисту у кримінально-процесуальній діяльності у середні віки;
- етап визнання права на захист невід'ємним природним правом людини (XVII–XIX століття);
- етап формування сучасного бачення інституту захисту у кримінальному процесі у XX столітті;
- сучасний етап розвитку інституту захисту у сфері кримінального судочинства.

Також окремої уваги заслуговує становлення інституту захисту у кримінальному провадженні саме в Україні:

1. Етап звичаєвого права у Київській державі, яке поступово лягло в основу Руської Правди.

2. Етап перебування територій сучасної України у складі Галичини, а згодом Польщі, поширення дії Литовських статутів і магдебурзького права на ці території.

3. Формування власної законодавчої бази стосовно функціонування інституту захисту у кримінальному процесі – кодексу права «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року.

4. Врегулювання функції захисту Судовими статутами 1864 року, в результаті чого була здійснена повноцінна регламентація захисної функції в кримінальному судочинстві і запроваджена незалежна демократична адвокатура.

5. Етап занепаду адвокатури на території сучасної України після Жовтневої революції 1917 року.

6. Етап відродження інституту захисту в кримінальному судочинстві у зв'язку із прийняттям першого кодифікаційного акту, що об'єднав норми радянського кримінально-процесуального права – Кримінально-процесуального кодексу УРСР 1922 року.

7. Етап становлення нашої держави на євроінтеграційний шлях у кінці XX століття, що ознаменувало прийняття низки власних законодавчих актів у незалежній Україні щодо організації та функціонування адвокатури з урахуванням європейських стандартів.

Отже, підсумовуючи вищевказане, відзначимо, що протягом зазначених періодів відбувалося формування інституту захисту у різних його формах, і варто вказати, що і нині в Україні простежується складний процес реформування кримінально-процесуального законодавства, основним орієнтиром якого є посилення його ефективності. Забезпечення такої ефективності є неможливим без належного функціонування інституту захисту у кримінальному процесі. Тож удосконалення інституту захисту залишається перспективним напрямом перетворень у галузі кримінального судочинства і надалі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Reclus, Nouvel. Legeographie universelle. 1882. T.VII URL: <https://cutt.ly/4nffAMJ> (дата звернення: 31.05.2021).
2. Бартошек М. Римское право. Понятия, термины, определения. :под ред. Ю.В. Преснякова. Москва.: Юридическая литература, 1989. 448 с.
3. Бедрій М.М. Історико-правовий огляд джерел права Київської Русі. *Молодий вчений*. № 8 (11). 2014. С. 179–184.
4. Васьяковский Е.В. Организация адвокатуры: в 2-х ч.: 1: Очерк всеобщей истории адвокатуры; Ч. 2: Исследование принципов организации адвокатуры. Санкт-Петербург.: 1893. 621 с.
5. Воскобойник И.О. Институт представительства в уголовном судопроизводстве России: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09. Калининград, 2007. 232 с.
6. Гловацький І.Ю. *Адвокатура зарубіжних країн (Англія. Німеччина. Франція): навчально-практичний посібник*. Київ: Атіка, 2007. 588 с.
7. Довідник майбутнього адвоката. Т.В. Варфоломеева, Н.М. Мироненко, З.В. Ромовська та ін. Київ.: Прецедент, 2010. 1151 с.
8. Історія адвокатури України: за заг. ред. Т.В. Варфоломеева. Київ: 2002. 286 с.
9. Кони А.Ф. Присяжные заседатели. *Советская юстиция*. 1993. № 17. С. 15.
10. Конституции зарубежных государств: под общей ред. В. В. Маклакова. Москва. : Издательство БЕК, 1996. 432 с.
11. Купрішин В.Ф., Суслó Д.С. На сторожі прав трудящих та інтересів держави. Київ: Політична література України, 1973 С. 10–22.
12. Люблинский П.И. На смену старого права. *Сборник статей по вопросам текущей правовой жизни*. Петроград: 1915. 440 с.
13. Міжнародні стандарти надання правової допомоги: порівняльний аналіз» № 12 (510) URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/-mizhnarodni-standarti-nadannya-pravovoyi-dopomogi-porivnyalniy-analiz.html> (дата звернення 19.05.2020)
14. Музиченко П.П. Практикум з історії держави і права України: навч. посіб. Київ: Вікар, 2002. 421 с.
15. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України: навч. посібник для студентів юрид. спеціальностей вищих закладів освіти / за ред. Ю. М. Грошевого. Харків: Право, 2002. 160 с.
16. Омельченко Т. В. Становление института правовой помощи в уголовно-процессуальном праве. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия : Юридические науки, 2012. Т. 25 (64). № 1. С. 174–178.
17. Памятники русского права: Памятники права периода образования русского централизованного государства XIV–XV вв.: под. ред. Л.В. Черепнина. Москва: Госюриздат, 1955. Вип. 3. 527 с.
18. Покровский И.А. Учебник римского гражданского права. Рига: 1918. 429 с.
19. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року. за ред. Ю.С. Шемшученко и К.А. Вислобокова. Київ, 1997. 549 с.
20. Прудников М.Н. История государства, права и судопроизводства зарубежных стран. учебн. пособ. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. 415 с.
21. Российское законодательство X–XX веков в 9 томах. под ред. Б.В. Виленского. Москва: Юридическая литература, 1991. 496 с.
22. Савуляк Р. Організація, структура та правовий статус органів прокуратури Російської імперії за судовою реформою 1864 р. в Українських губерніях. *Вісник Львівського університету*. 2009. Вип. 48. С. 60–65.
23. Святоцький О.Д. *Адвокатура України*. навч. посіб. для студентів юрид. вищих навч. закл. і фак. Київ: 1997. 224 с.
24. Святоцький О.Д., Медведчук В.В. *Адвокатура історія і сучасність*. Київ: Ін Юре, 1997. 320 с URL : <http://pravolib.pp.ua/ist-12--idz-ax233--nf-3.html> (дата звернення 10.05.2020)

25. Синеокий О. В. Загальнотеоретичні проблеми адвокатології: навчально-методичний посібник. Запоріжжя: ЗНУ, 2007. 108 с. URL : <https://cutt.ly/Vnfs7Ua> (дата звернення: 31.05.2021).
26. Синеокий О.В. *Адвокатура как институт правовой помощи и защиты*. учебное пособие. Харків: Право, 2008. 496 с.
27. Стояновъ А. История адвокатуры у древнихъ народовъ. Харків: Университетская типография, 1869. 139 с.
28. Судебные Уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений на которых они основаны В 5 томах. из личной библиотеки доцента юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова Трусова А.И. Санкт-Петербург: Государственная канцелярия, 1866–1867. URL: http://www.civil.consultant.ru/sudeb_ustav (дата звернення 7.03.2019)
29. Терлюк І.Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття. Львів: Львівс. інститут внут. справ при НАВС України, 2003. 156 с.
30. Тимощук О.В. Охоронний апарат Української держави (квітень – грудень 1918 р.). Харків, 2000. 462 с.
31. Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УРСР затверджено Радою Народних Комісарів України 14 лютого 1919 р. 1919. № 1. С. 8–14.
32. Фіолевський Д.П. *Адвокатура: підручник*. Київ: Алерта, Прецедент, 2007. 486 с.
33. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 1. Санкт-Петербург: «Альфа», 1996. 552 с.
34. Чельцов-Бебутов М.А. Курс уголовно-процессуального права. Санкт-Петербург: Равена, Альфа, 1995. 846 с.